

TOWARDS A „DEMOCRATIC HISTORY” OF THE COMMUNIST PAST. MEMORY AND REMEMBRANCE OF SUFFERING IN THE ROMANIAN GULAG

ROGOJANU Dumitru-Cătălin¹

ABSTRACT

THE ROMANIAN REVOLUTION IN DECEMBER 1989 HAS BECOME THE TURNING MOMENT IN WHAT CONCERNS THE „DEPARTURE”, ALTHOUGH A PARTIAL ONE, FROM THE PAST IN AN IDEOLOGICAL, POLITICAL AND SOCIO-ECONOMIC OBLIVION, PROFOUNDLY MAINTAINED AT THE LEVEL OF THE POPULACE OF COMMUNIST ROMANIA, FOR HALF A CENTURY.

IN THE SAME TIME, „THE 1989 MOMENT” REPRESENTED A „TOIL OF MEMORY” EXPERIENCED AT THE LEVEL OF THE FORMER PRISONERS, WHICH HAVE GONE THROUGH THE DETENTION SPACES, BUT ALSO AN OCCASION THROUGH WHICH THE „FORCED MEMORY” OF THE SUBJECTS EVIDENCED ITSELF FOR ITS „SINGULARITY” AND „EXEMPLARITY” OF THE „REMEMBRANCE” OF REPROVABLE AND PAINFUL FACTS AND EVENTS.

STARTING FROM A METHODOLOGICAL PERSPECTIVE TO A CLEAR CONCEPTUAL DEFINITION OF SOME TERMS LIKE „MEMORY” AND „REMEMBRANCE”, OUR SCIENTIFIC ENDEAVOR STOPS IN THE END, WITH THE TERMINOLOGICAL INTERPRETATION OF THREE TYPES OF REMEMBRANCE: CONSTRAINED, DETACHED AND UNSHACKLED, AS MORE ETHICAL THAN VINDICTIVE METHODS OF NARRATING AND ASSUMING THE PAST.

KEYWORDS: *MEMORY, REMEMBRANCE, FORCED MEMORY, ETHICS OF MEMORY, CONSTRAINED, DETACHED AND UNSHACKLED REMEMBRANCE.*

Anul 1989 reprezintă un moment esențial în schimbarea viziunii istoriografice românești în ceea ce privește examinarea unor teme “sensibile”, precum cea referitoare la tortionari, dar și alegerea unor “surse alternative”, cum sunt memoriile deținuților care “au luat contact” cu suferința fizică și psihică din spațiul carceral comunist. Prin memoriile sau

¹ Dr. în domeniul Istorie, titlul științific obținut la Facultatea de Istorie și Filosofie din cadrul Universității “Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. E-mail: rogojanucatalindumitru@yahoo.com

mai bine zis „confesiunile”, care iau uneori forma unor depoziții în schițarea unor fapte și evenimente istorice, ce au legatură cu tortionarii comuniști, se evidențiază dreptul victimei *de a mărturisi, a spune și a recunoaște*,² despre un trecut traumatizant, așa cum sugerează istoricul Doru Radosav.

Prin mărturisirile pe care le fac foștii deținuți despre greutățile prin care au trecut în închisorile comuniste se realizează „cea mai înaltă și deplină formă de apropiere a trecutului ca împărtășire, împăcare, întoarcere, pocăință și expiație”³. Aceste mărturisiri și depoziții nu ar fi posibile fără ajutorul *memorării* care este o „modalitate a actului de a ține minte”, dar mai presus prin intermediul *rememorării*, care se distinge prin „reîntoarcerea în conștiința trează a unui eveniment recunoscut a fi avut loc înaintea momentului când acesta declară a-l fi resimțit, perceput, învățat”⁴.

Referindu-ne la spațiul concentraționar comunist, memorarea și rememorarea devin două elemente fundamentale în creionarea complexe relații dintre supliciator și supliciat, dar și a felului în care deținuții își percep tortionarii.

Până în 1989, cu unele excepții, regimul comunist din România „furase” posibilitatea victimelor universului carceral de a-și povesti „mica lor istorie” în așa-zisa „literatură de frontieră” care cuprinde: lucrări memorialistice, jurnale, confesiuni, autobiografii⁵. Acest *abuz al istoriei*⁶ pe care l-au practicat cu ostentație naziștii și

² Doru Radosav, “De la mărturia orală la depoziție sau două modalități de apropiere (asumpție) a trecutului” , Anuarul de Istorie Orală X (2008), 9.

³ Doru Radosav, “De la mărturia...”, 9.

⁴Paul Ricoeur, *Memorie, istorie, uitare*, trad. de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik (Timișoara: Amarcord, 2001), 77. De asemenea, după ce definește cele două concepte, Ricoeur face o comparație între ele, spunând că: „Marca temporală a ceea ce a avut loc înainte constituie astfel trăsătura distinctivă a rememorării, sub dubla formă a evocării simple și a recunoașterii ce încheie procesul rapelului. În schimb, memorarea constă în anumite moduri de a învăța ce au drept obiect cunoștințe, deprinderi, posibilități de a face, astfel încât acestea să fie fixate, să rămână disponibile pentru o efectuare marcată din punct de vedere fenomenologic printr-un sentiment de facilitate, de ușurință, de spontaneitate. Această trăsătură constituie pandantul pragmatic al recunoașterii ce încheie rapelul pe plan epistemologic”.

⁵ Pentru o privire detaliată vezi capitolul “Ce este literatura de frontieră. Locul literaturii memorialistice” la Ion Manolescu, *Literatura Memorialistică*. Radu Petrescu, Ion D. Sârbu, N. Steinhardt (București, Humanitas, 1996).

⁶ Doru Radosav, “Uzul și abuzul de istorie și memorie/Use and Abuse in History and Memory” Anuarul de Istorie Orală IX (2008), 9.

comuniștii s-a „spart” odată cu apariția „explozivă” a lucrărilor memorialistice, dar și a altor surse, cum sunt anchetele sau interviurile de istorie orală. În acest fel, „memoria exuberantă și pătimită” este pusă în mișcare și multe fapte și evenimente pe care statul le-a deformat sau oculat, sunt povestite de cei care au fost închiși în perioada comunistă.

Memoria deținuților despre torționarismul românesc, încărcată cu un mare grad de veracitate câștigă teren în fața unei istorii parțial falsificată de sursele documentare ale regimului comunist. Ascensiunea memorialisticii despre Gulagul românesc nu face decât să producă un balans dinspre istorie spre memorie⁷, dar și reflectarea unui alt tip de istorie, prin memorie: o *istorie democratică*. Totodată, spre deosebire de torționari care au dat aproape totul uitării⁸, memorialiștii și-au păstrat memoria mereu vie și ne-au oferit posibilitatea să le cunoaștem „călăii” și să aflăm uneori o mulțime de amănunte despre metodele și tehnicile de tortură pe care le aplicau în anchete. În această manieră mărturiile deținuților despre experiența lor carcerală se pot distinge prin *singularitatea și exemplaritatea*⁹ suferinței, prin faptul că fiecare deținut își expune povestea diferit, însă suferința, cu mici nuanțe este asemănătoare.

Marea majoritatea a traumele fizice și psihice la care au fost supuși cei anchetați în închisorile comuniste au rămas întipărite într-o *memorie obligată*¹⁰ să recompună evenimente și fapte dureroase trăite.

Este de datoria celor închiși a-și aminti, pentru că „Datoria memoriei este datoria de a face dreptate, prin amintire, altuia decât sieși”¹¹ pentru că „Datorăm o parte din ceea ce suntem celor ce ne-au precedat. Datoria memoriei nu se mărginește la a păstra urma materială, scripturală sau de alt fel a faptelor trecute; ea ne întreține sentimentul că suntem obligați față de ceilalți, despre care vom spune mai târziu că nu mai sunt, dar au fost”¹².

⁷ Doru Radosav, „Uzul și abuzul...”, 9.

⁸ Referindu-se la problema uitării faptelor de către torționarii naziști și comuniști Tzvetan Todorov în lucrarea *Abuzurile memoriei*, trad. de Doina Lică (Timișoara: Amarcord, 1999), la pagina 11, afirmă : „Ceea ce reproșăm călăilor hitleriști și staliniști nu e faptul că rețin unele elemente din trecut și nu pe toate - ci faptul că își arogă dreptul de a controla ce elemente se rețin. Nici o instanță superioară din stat nu ar trebui să poată spune: nu aveți dreptul să căutați singuri adevărul lucrurilor, cei care nu acceptă versiunea oficială a trecutului vor fi pedepsiți”.

⁹ Mai multe amănunte se pot găsi la Tzvetan Todorov, *Abuzurile...*, 28-50.

¹⁰ Paul Ricoeur, *Memorie ...*, 109.

¹¹ Paul Ricoeur, *Memorie ...*, 112.

¹² Paul Ricoeur, *Memorie ...*, 112.

Totuși, *memoria obligată* a victimelor se lovește de unele obstacole în reconstituirea trecutului traumatic, întrucât amintirile pot fi dureroase, iar omul încearcă să le uite sau să le ascundă.¹³ Acest refuz al amintirii, nu poate fi considerat un act de uitare, ci o activare a unui autocontrol printr-o amnezie ce sugerează încă prezența amenințării, deci, amintiriile sunt prea dureroase ca să mai poată fi amintite, cum a fost cazul imposibilității de a-și aminti a unor foști deținuți, care au suferit de pe urma fenomenului Pitești.¹⁴ În ciuda faptului că unele amintiri nu pot fi spuse datorită încărcăturii emoționale este extrem de important a sublinia că foștilor deținuți li se oferă „datoria de a nu uita”¹⁵ și a putea povesti despre evenimentele dramatice la care au participat. În acest mod, confesiunile victimelor din spațiul carceral capătă și o latură morală, prin acea *eticizare a memoriei*,¹⁶ sau o *eticizare a neuitării*¹⁷. Latura morală a memoriei suferinței deținuților în raport cu torționarii diferă față de natura istorică de recompunere a experiențelor carcerale comuniste, întrucât discursul istoric poate căpăta și elemente juridice.¹⁸

Pentru reconstituirea unor aspecte legate de torționari și faptele pe care aceștia le-au săvârșit în închisorile comuniste, se poate discuta despre posibilitatea decelării a trei tipuri de rememorare din partea victimelor: *constrânsă, detașată și descătușată*.

Rememorarea constrânsă se manifestă printr-o forță interioră puternică a felului în care se povestesc evenimente tragice, memorialistul fiind oarecum obligat să scrie despre suferința sa, pentru ca generațiile viitoare să cunoască cu adevărat ce au însemnat

¹³Iulia Pop, *Memorie și suferință. Considerații asupra literaturii memorialistice a universului concentraționar comunist* (Cluj-Napoca: Argonaut, 2011), 22.

¹⁴ Iulia Pop, *Memorie...*, 13.

¹⁵ Doru Radosav, „De la mărturia...” 9.

¹⁶ Doru Radosav, „De la mărturia...” 9. Pentru o analiză conceptuală a eticii memoriei se poate consulta lucrarea scrisă de Avishai Margalit, *Ethics of Memory* (Cambridge: Harvard University Press), 2002.

¹⁷ Vezi lucrarea Monicăi Lovinescu, *Etica neuitării. Eseuri politico-istorice, antologie și prefață de Vladimir Tismaneanu* (Humanitas, București: 2008).

¹⁸ Acest raport între eticizarea memoriei (eticizarea memoriei) și juridicializarea istoriei (judicizarea istoriei) este discutat de istoricul francez Henry Rousso, *The Haunting Past: History, Memory and Justice in Contemporary France* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002), Henry Rousso, *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944* (Cambridge: Harvard University Press, 1991). Acest subiect a fost discutat și de istoricul roman Adrian Cioflâncă, „Istorie și justiție. Un model german pentru ”procesul comunismului” / History and Justice The German model for the ”process of Communism” *Cahiers de l’Echinox* 13 (2007), 97-108, <http://www.scribd.com/> (accesat 20 martie 2010).

regimurile comuniste și ca acestea să nu mai repete tragedia trecută.¹⁹ Acest tip de rememorare este presată de necesitățile timpului prezent și de aceea unele fapte sunt descrise într-o manieră emoțională și categorică.

Rememorarea detașată se exprimă printr-o reflecție normală, fără patos, față de relatările făcute despre Gulagul românesc, iar cel care își povestește suferința o face involuntar, fără a fi foarte mult „apăsător” de prezentul în care trăiește.

Rememorarea descătuișată, se reflectă în dorința imensă a celor care au trăit traumele comuniste de a le povesti cu multe amănunte și într-un stil emfatic, efectul acestor mărturisiri fiind unul „tămăduitor” pentru cel care le relatează, iar vindicativ pentru cei care au torturat.

Indiferent ce tip de rememorare se manifestă la deținuții din spațiul concentraționar, există un element care persistă să rămână toată viața în mintea lor și anume *trauma fizică sau psihică*. Conform psihanalizei „trauma rămâne, chiar dacă este inaccesibilă, indisponibilă”, iar în unele momente particulare, „porțiuni întregi din trecut, crezute uitate sau/și pierdute, pot reveni”²⁰.

Spre deosebire de inconștientul lui Bergson care „acoperă totalitatea trecutului, pe care conștiința centrată pe acțiune o închide în urma sa”, inconștientul lui Freud „pare mai limitat (...), întrucât nu acoperă decât aceea zonă a amintirilor unde accesul este interzis, cenzurat de bara refulării”.²¹ În majoritatea cazurilor, metodele de tortură fizică cele mai dure aplicate de torționari au un impact deosebit asupra memorialiștilor, întrucât acestea vizează o durere enormă, iar simpla amintire a lor provoacă reiterarea suferinței²². Pe de altă parte, pe termen lung trauma morală, ce constă în violență verbală, desconsiderare

¹⁹ Această motivație este descrisă de către fostul deținut Dumitru Bordeianu în cartea de memorii asupra gulagului românesc *Mărturisiri din mlaștina disperării* (București: Scara, s. a.), la pagina 5: “Aceste lucruri le scriu în frica lui Dumnezeu, în Care cred nelimitat, deoarece numai El știe că ceea ce mărturisesc este adevărat. Le mai scriu apoi pentru toți camarazii noștri în viață, care nu au trecut pe unde am trecut noi: elevi, studenți și muncitori, și pentru toți camarazii care vor veni după noi. De asemenea, le scriu și pentru cei ce cred în Dumnezeu, pentru cei cinstiți și de bună credință, ca să cunoască și să înțeleagă și ei de câtă ură, minciună și bestialitate a fost și este în stare o ideologie – ideologia comunistă – provenită nu de la oameni, ci de la diavolul.”. Lucrarea este disponibilă în format electronic pe Scribd: <http://www.scribd.com/> (accesat 20 aprilie 2010).

²⁰ Paul Ricoeur, *Memorie...*, 537.

²¹ Paul Ricoeur, *Memorie...*, 537.

²² Iulia Pop, *Memorie...*, 22.

umană, eludarea statutului social, îi afectează cel mai mult pe foștii deținuți,²³ aceasta provocând consecințe grave în schimbarea comportamentului și a integrării lor în societate.²⁴

²³ Iulia Pop, Memorie..., 22.

²⁴ Iată cum descrie Dumitru Bordeianu tortura morală la care a fost supus în închisoarea de la Pitești: “Din toate torturile pe care le-am văzut și pe care, de acum, cititorul a fost în măsură să le cunoască, tortura morală a întrecut orice imaginație. De aceea, nimeni nu are dreptul în lumea aceasta să siluiască sub nici un motiv intimitatea conștiinței aproapelui său, pentru că libertatea de conștiință a fost dată omului de Dumnezeu. (...). Fiecare dintre noi a fost torturat ca să-și dea seama că nu are nici o posibilitate de a se sustrage acestei „prostituări” morale. (...). Unii dintre noi au început, să povestească, fără nici o reticență, fel de fel de fapte, pe care nu le întâlnești nici în patologie. Sărmanii, nu mai aveau discernământ și nici voință; erau de-a binelea nebuni. (...). Aceste fragmente sunt preluate din lucrarea Mărturisiri din mlaștina disperării, care sunt disponibile pe siteul <http://www.fericiticeiprigoniti.net/metode-de-tortura/282-tortura-constiintei-morale> (accesat 6 aprilie 2011).

BIBLIOGRAFIE

1. **Bordeianu, Dumitru.** *Mărturisiri din mlaștina disperării* (București: Scara, s. a.), <http://www.scribd.com/> (accesat 20 aprilie 2010).
2. **Cioflâncă, Adrian.** "Istorie și justiție. Un model german pentru "procesul comunismului" / History and Justice The German model for the "process of Communism" *Cahiers de l' Echinox* 13 (2007), 97-108, <http://www.scribd.com/> (accesat 20 martie 2010).
3. **Lovinescu, Monica.** *Etica neuitării. Eseuri politico-istorice*, antologie și prefață de Vladimir Tismaneanu. Humanitas, București: 2008.
4. **Manolescu, Ion.** *Literatura Memorialistică. Radu Petrescu, Ion D. Sârbu, N. Steinhardt.* București, Humanitas, 1996.
5. **Margalit, Avishai.** *Ethics of Memory.* Cambridge: Harvard University Press.
6. **Pop, Iulia.** *Memorie și suferință. Considerații asupra literaturii memorialistice a universului concentraționar comunist .* Cluj-Napoca: Argonaut, 2011.
7. **Radosav, Doru.** "De la mărturia orală la depoziție sau două modalități de apropiere (asumpție) a trecutului" , *Anuarul de Istorie Orală* X (2008), 7-10.
8. ----- . "Uzul și abuzul de istorie și memorie/Use and Abuse in History and Memory" *Anuarul de Istorie Orală* IX (2008), 5-14.
9. **Ricoeur, Paul.** *Memorie, istorie, uitare*, trad. de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. Timișoara: Amarcord, 2001.
10. **Rousso, Henry.** *The Haunting Past: History, Memory and Justice in Contemporary France.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002.
11. ----- . *The Vichy Syndrome: History and Memory in France since 1944.* Cambridge: Harvard University Press, 1991.
12. **Todorov, Tzvetan.** *Abuzurile memoriei*, trad. de Doina Lică. Timișoara: Amarcord, 1999.